

HALLINNON LEHDISTÖTIEDOTTEIDEN KIELI

SALLI KANKAANPÄÄ

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
15. SYYSKUUTA 2006

Hallinnon kieli tutkimusaiheena on yhteiskunnallisesti tärkeä, sillä demokratian periaatteiden mukaista on, että kansalaiset pystyvät ymmärtämään viranomaisten kieltä valvoakseen näiden toimintaa. Jo vuonna 1982 valtioneuvosto antoi päätöksensä viranomaisten kielenkäytön selkeyttämiseksi. Nykyisin hallintolaissa säädetään, että viranomaisten on käytettävä selkeää, ymmärrettävää ja asiallista kieltä. Hallinnon kielen selkeyttäminen onkin ollut kielenhuollon tärkeä alue 1970-luvulta lähtien. Myös oma kiinnostukseni hallinnon kieleen kumpuaa työstäni kielenhuoltajana hallinnon tekstien parissa.

Hallinnon kielen huollossa ja tutkimuksessa on usein kiinnitetty huomiota ymmärtämistä vaikeuttaviin kielenpiirteisiin ja muihin kielenkäytön epäkohtiin. Oman tutkimuskohteeni olen valinnut toisin perustein, eivätkä aineistoni tekstit ole vaikeasti ymmärrettäviä. Viranomaisten tekstejä selkeyttäessäni minua kielenhuoltajana alkoi

kiinnostaa, millä ehdoin hallinnon teksteistä tulee sellaisia kuin tulee ja millä ehdoin hallinnossakin voidaan kirjoittaa ymmärrettäviä tekstejä. Koska kielenhuoltajan yleensä odotetaan ehdottavan teksteihin muutoksia, kiinnostuin myös siitä, miten ja millä ehdoin hallinnon tekstit muuttuvat ja ovat muutettavissa.

Hallinnon kirjoitetutkaan tekstit eivät tietenkään ole keskenään samanlaisia, vaan viranomaiset kirjoittavat monenlaisia tekstejä eri tarkoituksiin: suunnitelmia, selvityksiä, esityksiä, päätöksiä, lausuntoja, ohjeita — ja tiedotteita. Kaikista hallinnon teksteistä olen valinnut tutkimuskohteeni tiedotteet, tarkemmin sanottuna hallinnon lehdistötiedotteet. Ne ovat viranomaisten tiedottavia tekstejä, jotka on tarkoitettu julkaistaviksi uutisina tai muuna toimituksellisena aineistona tiedotusvälineen nimissä.

Tutkimusaineistoni koostuu Helsingin kaupungin rakennusviraston lehdistötiedotteista. Pääkaupungin lehdistä lukemamme uutiset esimerkiksi katu- ja puistotöistä perustuvat usein rakennusviraston lehdistötiedotteeseen. Muita rakennusviraston

toistuvia tiedotusaiheita ovat katujen puhtaana- ja kunnossapito sekä viraston järjestämät yleisötapahtumat. Olen tutkinut lehdistötiedotteita siinä muodossa, missä virasto ne on lähettänyt tiedotusvälineille, en siis tiedotusvälineiden niiden pohjalta mahdollisesti julkaisemia uutisia.

Koska tutkin myös lehdistötiedotteiden kielen muutosta, aineistonani on Helsingin kaupungin rakennusviraston lehdistötiedotteita kahdelta ajanjaksolta, 1970- ja 1990-luvun lopulta: 14 tiedotetta vuosilta 1979–80 ja 69 tiedotetta vuosilta 1998–99. Kyseessä ovat viraston arkistoinnista lehdistötiedotteista toisaalta vanhimmat, toisaalta uusimmat, jotka olivat käytettävissä tutkimustani aloittaessani.

Olen analysoinut rakennusviraston lehdistötiedotteita ennen kaikkea niissä käytettävän kielen kannalta. En siis ole ensisijaisesti kiinnostunut tiedotteiden aiheista, määrästä tai ulkoasusta, vaan siitä, millaisia lehdistötiedotteet ovat kieleltään: millaisia sanoja ja kieliopillisia rakenteita niissä käytetään ja millaisia merkityksiä näin ilmaistaan? Tutkimukseni edustaa niin sanottua lingvististä tekstintutkimusta, jossa keskeistä on tarkka kielen analyysi.

Tutkimukseni on empiirinen ja aineistolähtöinen. Siksi olen valinnut tutkittavat kielenpiirteet sillä perusteella, mikä on tyypillistä aineistolleni. Samasta syystä en tukeudu vain yhteen kieliteoriaan, vaan valitsen käsitteitä eri teorioista sen mukaan, millaisen käsitteistön avulla kukin tutkimistani kielenpiirteistä on parhaiten kuvattavissa.

Tutkimani hallinnon tekstit, Helsingin kaupungin rakennusviraston lehdistötiedotteet, ovat ohjailevia, yksityiskohtaisia ja poeettisia. Ohjailevuus saadaan aikaan ohjailevin ilmauksin. Rakennusviraston lehdistötiedotteissa ohjailuun käytetään tavallisimmin modaalaisia verbi-ilmauksia, joilla esitetään muun muassa kehotuksia, lupia, suosituksia ja ehdotuksia:

- (1) *Viemärikaivot on pidettävä vapaina.*
- (2) *Haltialan tilalta saa käydä poimimassa kukkia ilmaiseksi omaan käyttöönsä.*
- (3) *Erityistä huomiota kannattaa kiinnittää rakennusten ovien edustoihin –.*

Pyyntöjä ja vetoamuksia aineistossani esitetään tyypillisesti performatiiviverbeillä:

- (4) *Autoilijoita pyydetään siirtämään autonsa pois kunnossapitotöiden tieltä.*

Lisäksi ohjaileviksi ovat tulkittavissa väitelauseet, joilla esitetään yleisiä sääntöjä tai arvoitetaan toimintaa:

- (5) *Kiinteistöt ovat vastuussa tontin kohdalla olevien jalkakäytävien aurauksesta ja hiekoittamisesta.*
- (6) *Paras tulos syntyy kiinteistöjen, autojen paikoittajien ja asukkaiden yhteistyönä.*

Ohjailun kohteeksi saatetaan suoraan nimetä esimerkiksi kaupunkilaiset, kiinteistöt tai jalankulkijat. Kohde saatetaan myös jättää tarkentamatta, jolloin jokainen lukija voi samastua ohjailtavaksi. Suoraa vuorovaikutusta rakennetaan vain otsikoissa, joissa imperatiivin tai verbittömän ohjailevan ilmauksen voi tulkita tiedotteen ohjailevan sävyn tiivistykseksi:

- (7) *Älä hae joulupuuta kaupungin metsästä.*
- (8) *Kiinteistöhoitajat nyt huolellisuutta – jalankulkijat malttia ja varovaisuutta!*

Tällaista suoraa ohjailua esiintyy vain 1990-luvun tiedotteissa. Lisäksi ohjailu on

ajan kuluessa muuttunut suostuttelevammaksi. Kun 1970-luvun lopun tiedotteissa »kehotetaan», 1990-luvun tiedotteissa »pyydetään». Myös ohjailun perustelut ovat muuttuneet yhä enemmän ohjailtavan etua painottavaksi: esimerkiksi kieltoa varastaa joulukuusi perustellaan sillä, että sakkoihin kuluu enemmän rahaa kuin kuusen ostamiseen torilta.

Sekä vanhat että uudet lehdistötiedotteet ovat kieleltään konkreettisia ja yksityiskohtaisia. Tyypillisesti yksityiskohtainen lause- ja lausekerakenne yhdistyy konkreettiseen sanastoon. Yksityiskohtaisesti esitetään etenkin hallinnon organisaatioita ja kaupungin paikkoja:

- (9) *Helsingin kaupungin kiinteistöviraston metsäosasto, rakennusviraston puisto-osasto ja kaupunkisuunnitteluviraston ympäristötoimisto ovat aloittamassa – – metsiköiden uudistamista. – – Munkkiniemen Lankiniemestä, Tarvontien ja uimarannan välistä, poistetaan n. 130 runkoa etupäässä kuusia.*

Tiedotteissa myös käytetään viraston erikoisalojen termejä. Tällaisia ovat esimerkiksi rakennusalan termit *koolinkirunko*, *laiturielementit*, *lasikatteet* ja *asbestipurkukohde* sekä puutarhanhoidon termit *jättimehitähdet*, *maisemakasvit* ja *pergola*. Uusissa tiedotteissa on myös markkinoinnin sanastoa, kuten *asiakas*, *imago*, *sesonki-kausi* ja *ilmaiskajeluteline*.

Kolmas aineistolleni tyypillinen ominaisuus, poeettisuus, on nimenomaan uusien tiedotteiden piirre. Uusissa tiedotteissa esiintyy alkusointua, metaforia ja jopa sanaleikkejä:

- (10) *Vappunakin voi helliä Helsinkiä*
(11) *Kakaton kaupunki sai iloiset haukut*

Poeettisia ilmauksia esiintyy etenkin ot-sikoissa. Uusissa tiedotteissa esiintyy myös

tyyliltään arkisia sanoja, joilla tiedotustilanteesta rakennetaan epävirallista:

- (12) *Rakennustarkastaja käy saunan valmistuttua toteamassa pytingin kestävyuden.*
(13) *– – jo melko pienen kuusen kähveltäminen tulee maksamaan 600 markkaa.*

Myös viraston lehdistötiedotteiden kokonaisrakenne on muuttunut. Vanhoista tiedotteista monet muistuttavat kirjeitä sikäli, että ne alkavat puhuttelulla *arvoisa toimittaja* ja päättyvät tiedotussihteerin allekirjoitukseen. Tällaiset tiedotteet ovat myös otsikottomia. Uudet tiedotteet taas muistuttavat kokonaisrakenteeltaan sanomalehti uutisia. Niissä ei käytetä puhutteluja eikä allekirjoituksia. Sen sijaan ne ovat aina otsikoituja, ja useimpiin kuuluu nimenomaan uutismainen, sisällön tiivistävä lauseotsikko:

- (14) *Länsiväylän katutyöt alkavat Ruoholahdessa*

Vaikka tutkimukseni keskiössä on rakennusviraston lehdistötiedotteiden kieli, en tarkastele pelkästään kieltä, vaan tutkimukseni on osa tutkimussuuntausta, jossa tekstejä tarkastellaan kontekstissaan. Siksi analysoin myös lehdistötiedotteiden kielenkäytön yhteyttä tiedotusympäristöön. Kielenulkoisen kontekstin eli tiedotusympäristön analyysi tutkimuksessani perustuu enimmäkseen kirjallisiin lähteisiin, mutta rakennusviraston omista tiedotuskäytännöistä olen hankkinut tietoa myös haastatteleamalla viraston tiedottajia. Käytettävissäni on ollut myös lehdistötiedotteiden luonnoksia ja lehdistötiedotteiden pohjalta kirjoitettuja lehtijuttuja.

Käsitän tekstin ja kontekstin suhteen tutkimuksessani Norman Faircloughin (1997

[1995]) esittämän kriittisen diskurssiteorian mukaan. Tämän teorian mukaan konteksti muodostuu ensinnäkin viestintätilanteesta, johon kuuluvat teksti, sen tuotanto- ja kulutuskäytännöt sekä laajempi sosiokulttuurinen käytäntö.

Omassa tutkimuksessani teksteinä on joukko Helsingin kaupungin rakennusviraston lehdistötiedotteita. Lehdistötiedotteiden tuotantokäytännöt selittävät sen, että tiedotteissa esiintyy niin hallinnolle kuin viraston erikoisaloille tyypillistä kielenkäyttöä, sillä lehdistötiedotteiden kirjoittamiseen osallistuvat tiedottajien lisäksi viraston erikoisalojen ammattilaiset. Tuotantokäytännöt selittävät myös sen, että lehdistötiedotteiden kokonaisrakenne on ajan myötä yhtenäistynyt, sillä ammattitiedottajat viimeistelevät lehdistötiedotteet eri alojen ammattilaisilta saamansa aineiston perusteella. Lehdistötiedotteita on myös alettu kirjoittaa yhä enemmän, ja niin tiedottajat yhä useammin ovat joutuneet samankaltaisen kirjoitustehtävän eteen. Lehdistötiedotteiden tuottaminen on samalla muuttunut tietoisemmaksi ja ammattimaisemmaksi.

Lehdistötiedotteiden kulutuskäytäntöön puolestaan kuuluu muun muassa se, että tiedotusvälineen toimituksessa tehdään päätös tiedotteen julkaisemisesta tai julkaisematta jättämisestä. Jos tiedote julkaistaan, kulutuskäytäntöä on sekin, että yleisö lukee sen pohjalta kirjoitetun uutisen esimerkiksi kaupunginosalehdestä. Aineistoni ohjailevat ilmaukset onkin yleensä valittu niin, että ne ovat sellaisinaan siirrettävissä julkaistaviksi myös tiedotusvälineiden nimissä, mutta ohjailu suunnataan tiedotusvälineiden yleisölle. Lehdistötiedotteiden kulutuskäytännöt selittävät myös sen, että hallinnon kielen ja ammattikielten piirteiden lisäksi tiedotteissa on uutisten piirteitä, kuten uutisotsikko. Tiedotusväline päättää tiedotteen julkaisemisesta, ja uutismaisuus voi auttaa viraston lehdistötiedotteita ylittä-

mään julkaisukynnyksen. Kulutuskäytännöt selittävät osin myös poeettisten piirteiden esiintymisen, sillä tällaisia piirteitä sisältävä pääotsikko saattaa auttaa viraston lehdistötiedotetta erottumaan tiedotusvälineen saamien lukuisten tiedotteiden joukosta.

Faircloughin diskurssiteoriassa viestintätilanteeseen kuuluu tuotanto- ja kulutuskäytännön ohella sosiokulttuurinen käytäntö. Rakennusviraston lehdistötiedotteiden sosiokulttuurinen käytäntö muodostuu muun muassa kuntien tiedottamista ohjauvasta lainsäädännöstä, kunnallisten keskusjärjestöjen tiedotussuosituksista sekä näihin kytkeytyvistä tiedotusperiaatteista. Juuri 1970-luvun lopun ja 1990-luvun lopun lehdistötiedotteiden tutkimista voikin perustella sillä, että sosiokulttuurinen käytäntö oli noihin aikoihin muuttunut. Vuonna 1977 astui voimaan kunnallislaki, jossa kunnat ensimmäistä kertaa velvoitettiin tiedottamaan aktiivisesti. Vuoden 1995 kuntalaissa taas entistä enemmän painotettiin tiedottamisen merkitystä kuntalaisten vaikutusmahdollisuuksien lisäämisessä. Kuntalain voimaantulon jälkeen vuonna 1995 annetut kuntien keskusjärjestön tiedotussuositukset puolestaan korostivat kuntien markkinointiviestinnän tärkeyttä.

Rakennusviraston lehdistötiedotteiden kieli ja viestintätilanne ovat siis monin tavoin kiinteässä yhteydessä toisiinsa. Edellä esitelämäni viestintätilanteen lisäksi kontekstiin Faircloughin diskurssiteoriassa kuuluu diskurssijärjestys eli yhteisön diskursiivisten käytäntöjen verkosto, joka koostuu tekstilajeista ja diskursseista. Diskurssit ovat tapoja puhua sosiaalisista käytännöistä ja esittää ne tietystä näkökulmasta. Rakennusviraston vanhoissa ja uusissa lehdistötiedotteissa esiintyy hallinnon ja viraston erikoisalojen diskursseja, mutta uusissa tiedotteissa niiden rinnalle on tullut markkinoinnin suostuttelevia ja suoraa vuorovaikutusta korostavia puhetapoja. Myös rakennusviraston lehdis-

tötiedotteiden asema tekstilajien verkostossa on muuttunut 1970-luvun lopulta 1990-luvun loppuun, sillä tiedotteet ovat siirtyneet kauemmas hallinnon yleiskirjeistä ja lähentyneet sanomalehtiutisia.

Lehdistötiedotteet poikkeavat useimmista virkateksteistä siinä, että niiden vastaanottajalla on valta päättää niiden kohtalosta: julkaistaanko tiedote sellaisenaan tai toimitettuna vai heitetäänkö se saman tien roskakoriin. Siksi viranomaiset joutuvat lehdistötiedotteita kirjoittaessaan ottamaan huomioon myös tiedotusvälineiden tarpeet, ja siksi hallinnon lehdistötiedotteissa on myös lehdistön kielenkäytölle ominaisia, ymmärtämistä helpottavia piirteitä. Vastavaanlaista valtaa hyväksyä tai hylätä teksti ei ole useimpien muiden virkatekstien lukijoilla, eikä niiden kielellistä muotoilua ehkä siksikään aina pidetä yhtä tärkeänä kuin lehdistötiedotteiden.

Jos hallinnon tekstien laatua halutaan toden teolla parantaa, tarvitaan asiasisällön tuntijoiden lisäksi riittävä määrä kielen ja kirjoittamisen ammattilaisia, jotka osallistuvat kirjoittamiseen tarpeeksi varhaisessa vaiheessa. Tekstien laatua parantaa myös, jos kukin kirjoittaja omasta ammattialastaan riippumatta tulee entistä tietoisemmaksi oman organisaationsa käyttämästä kielestä sekä kielestä ja kielenkäytöstä ylipäätään, sillä silloin eri alojen asiantuntijat pystyvät tehokkaasti ja näkemyksiään perustellen keskustelemaan teksteistä toistensa ja kielenkäytön ammattilaisten kanssa. Tietoisuuden lisäämisessä auttaa tutkimustieto

erilaisista teksteistä ja niiden kielellisistä valinnoista sekä valintoihin vaikuttavasta kontekstista. Tutkimukseni antaa viranomaisten ja muidenkin organisaatioiden kielenkäytön kehittäjille välineitä monipuoliseen kielen ja kontekstin erittelyyn.

Kriittisen diskurssiteorian mukaisesti hahmotan tutkimuksessani tekstin ja kielen ulkoisen kontekstin välisen suhteen kaksisuuntaiseksi: toisaalta konteksti vaikuttaa kielellisiin valintoihin ja selittää niitä, toisaalta jokainen teksti rakentaa tilannetta ja kulttuurista konventiota sitä samanlaisena uusintaen tai luovasti uudistaen. Rakennusviraston lehdistötiedotteet eivät vain heijasta tiedotusympäristöä tai johdu siitä, vaan ne rakentavat kielellisillä valinnoillaan esimerkiksi sellaisen tiedotustilanteen, jossa uutismainen tiedote tarjotaan tiedotusvälineelle sellaisenaan julkaistavaksi ja jossa suostutteleva puhe suunnataan tiedotusvälineen yleisölle. Jokainen hallinnon lehdistötiedote myös vaikuttaa siihen, millaiseksi hallinnon lehdistötiedotteen tekstilaji muotoutuu ja käsitetäänkö hallinnon tiedottaminen lehdistön välityksellä ohjailuksi, uutisoinniksi, markkinoinniksi vai kenties joksikin muuksi. ■

LÄHDE

FAIRCLOUGH, NORMAN 1997 [1995]: *Miten media puhuu*. Alkuteoksesta *Media discourse* (1995) suomentaneet Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.

SALLI KANKAANPÄÄ *Hallinnon lehdistötiedotteiden kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1086. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: salli.kankaanpaa@kotus.fi